

Konflikt mýtů české identity I

[Radek Chlup](#)

31. 05. 2020 | 11:51

Přečteno 3665 krát

Současná česká společnost je stále silněji světonázorově rozdělena. Na politické scéně proti sobě stojí zapřisáhlí příznivci a odpůrci Miloše Zemana či Andreje Babiše. Stále výraznější je i hodnotový rozkol. Podle [nedávného výzkumu](#) se 38 procent lidí starších čtyřiceti let domnívá, že před listopadem 1989 bylo lépe než dnes. Více než polovině Čechů se dle [jiného průzkumu](#) ve spojení s Evropskou unií jako první emoce vybaví pochybnosti. Neméně polarizujícími tématy jsou klimatická změna, vztah k uprchlíkům či role Rusů při našem osvobození.

Tento názorový rozkol bývá dnes nejčastěji analyzován v souvislosti s naší komunistickou minulostí a porevolučním vývojem. Někdy jsou mapovány též širší mezinárodní souvislosti: podobnou polarizaci vidíme dnes koneckonců i v USA či Británii. Ve svém textu bych chtěl zvolit poněkud větší časové měřítko a podívat se a celý problém z hlediska **vývoje české národní identity od 19. století a velkých „mytických“ příběhů, které tuto identitu pomáhaly ustavovat**. Jakkoli se nám dnes mohou jevit jako vzdálené, v něčem jsou pro nás stále aktuální.

Mýty jako příběhy o kolektivní identitě

Lidská společnost odedávna **svůj pocit sdílené kolektivní identity vytvářela pomocí příběhů**. Ve svých mýtech si tradiční společnosti vyprávěly o tom, kdo jsou, odkud pocházejí, jaké místo ve světě jim náleží, jaké hodnoty vyznávají a jaký řád ve světě spatřují. Mytické příběhy byly vnímány jako **posvátné**. Vyjadřovaly něco **hluboce sdíleného a nezpochybnitelného**. Měly silnou autoritu a bylo možné jimi politicky argumentovat: „Již Théseus kdysi zastavil invazi Amazonek do Řecka, a proto i my musíme nyní být věrni jeho odkazu a v boji proti Peršanům znovu zjednat vítězství řádu nad chaosem.“ Mýty fungovaly jako pravzory vybízející k opakování. Byly zdrojem síly, dokázaly členy dané komunity mobilizovat. Jejich působení bylo mimoracionální. Mýty se napojovaly na hlubinné emoce a na nejhlubší symbolické struktury lidské duše a mysli. I z tohoto důvodu navzdory své fantasknosti působily dojem čehosi mimořádně skutečného.

Tradičním mýtům plným draků a dalších pohádkových motivů učinilo v Evropě konec **osvícenství**. Svět byl **odkouzlen**, nově se cenila **racionalita a faktičnost**. Staré fantaskní příběhy byly vytlačeny do sféry literatury a umění, v níž byly jasně zaškatulkovány jako „fikce“. Mohly nadále sloužit pro zábavu, společnost si však začala hlídat, aby se jí nepletly do politických debat. Kde k tomu přesto dochází, označujeme takovéto příběhy stále jako „mýty“, ovšem v diskreditujícím slova smyslu: „mýty“ jsou pro nás hoaxy, které jsou sice působivé, soudný člověk je však nebere vážně.

Brzy se ale ukázalo, že **úplně bez mýtů se společnost vytvářet nedá**. Lidé stále potřebují příběhy o své kolektivní identitě, příběhy, které nám umožňují spojit se ve společném úsilí, dávají nám nějakou vizi, za níž společně chceme jít, dokáží nás mobilizovat k jejímu uskutečňování. Bylo třeba najít způsob, **jak mýty vyprávět novým způsobem**, aby vyhověly osvícenskému požadavku na faktičnost a racionalitu. Nemohly již vyprávět o bájných hrdech bojujících s monstry. **Jejich látkou se namísto toho stala historická fakta, racionální politické ideologie a vědecké poznatky a teorie**.

Národní identita

Klasickým příkladem jsou **národní mýty, které v 19. století pomáhaly ustavovat moderní národy**. Národní identita sice existovala již dříve, měla však pouze význam **kulturní**, nikoli **sociální**. Češi se od Němců lišili svým jazykem a kulturními tradicemi, pro loajalitu ke společenství to však nehrálo roli. Ve feudální společnosti se člověk cítil být členem města či vesnice, příslušníkem stavu či konfesijního společenství, poddaným místního šlechtice či panovníka dynastického státu. Ve všech těchto případech byla však národnost druhotná a často nepřiliš jasná. Na lokální rovině byla řada lidí bilingvní, šlechta byla kosmopolitní a mnohojazyčná.

V 18. století se nicméně evropská společnost zásadně mění. V předmoderní době byl výkon moci rozdělen mezi různé instituce (cechy, církve, vrchnost, panovník), jež byly do velké míry autonomní a každá vykonávala řadu funkcí od ekonomických po kulturní. **Moderní byrokratický stát** naopak soustředí politickou moc ve svých rukou, zatímco jiným složkám společnosti ponechává jen nepolitické role (ekonomickou, kulturní, náboženskou). Zatímco dříve byl stát **souborem různých skupin**, které regulovaly život svých členů, nyní se stává **souborem autonomních jednotlivců**. Jak ale zajistit, aby občané ke vzdálenému byrokratickému státu cítili podobnou **loajalitu**, jakou do té doby cítili ke svým cechům, městům či své vrchnosti?

První řešení, jež osvícenští intelektuálové nabídli, spočívalo v liberálním pojetí státu jako **společenství rovnoprávných občanů**, kteří participují na demokratických institucích. Takovéto pojetí státního společenství bylo však samo o sobě dosti abstraktní a bylo v přílišném rozporu s přetrvávající reálnou společenskou nerovností. Záhy se proto objevuje nápad propojit je zároveň s etnickou identitou a **pojmut stát jako národní společenství**. Národ držela pohromadě jeho sdílená kulturní a jazyková tradice, a proto dokázal lépe vytvářet dojem jednoho pomyslného společenství, v němž se cítí navzájem spřízněni i lidé z opačných koutů vlasti, kteří se nikdy nesetkali. Pocitu spřízněnosti výrazně napomáhala napojení na hodnoty Francouzské revoluce: moderní národ byl chápán jako svazek občanů, kteří jsou si teoreticky navzájem rovni, panuje mezi nimi bratrství a jsou připraveni se podílet na správě své vlasti.

Moderní nacionalismus tak v sobě spojuje dva principy: stát chápe jako **společenství občanů** a zároveň jako **kulturně-etnické společenství**. Tyto principy jsou v mnohém protikladné, a často se proto setkáme se snahou je od sebe oddělit a postulovat dva odlišné druhy nacionalismu: **nacionalismus kulturní** či **jazykově-etnický**, v němž je národ vymezen společným kulturním, etnickým či jazykovým dědictvím, a **nacionalismus politický**, v němž je národ vytvářen na základě sdílení společného státu a jeho hodnot. Jak ovšem upozorňuje většina současných teoretiků nacionalismu, ve skutečnosti **se v každém nacionalismu mísí oba principy** a liší se jen jejich poměr. Nacionalismus spočívá ve svém jádru v nároku na to, že kulturně vymezené skupiny se podílejí na politické vládě. Jestli je v daném konkrétním případě národní identita konstruována spíše přes univerzální hodnoty nebo spíše přes partikularistickou kulturně-etnickou tradici, závisí na historických okolnostech a povahu nacionalismu to nemění nijak radikálně. Většina nacionalismů beztak kombinuje oba přístupy.

Národní mýty

Propsat vědomí takového společenství hluboko do duší lidí pochopitelně nebylo snadné. Klíčovou roli při tom sehrály právě **sdílené příběhy**. Jejich typickými vypravěči byli **historici**, kteří díky své

vědecké práci s fakty měli v postsvětcenské době velkou autoritu. I historik však nakonec z nepřehledného množství událostí musí nějaké nesamozřejmě vybrat a poskládat je do příběhu se smysluplnou strukturou. **Historici 19. století své příběhy o dějinách vyprávěli tak, aby jako jejich přirozené vyústění působily moderní národy.** Jejich příběhy byly často radikálně nové, navzdory tomu však slavily úspěch a začaly být vnímány jako podobně posvátné a autoritativní jako staré mýty. Magickým způsobem se díky nim podařilo dosáhnout toho, že lidé se opravdu začali vnímat jako součást politicky chápaných národů. Zavládl pocit, že tyto národy jsou zcela reálné entity a byly tu od dávných dob, že rozdíl mezi Čechem a Němcem je objektivně daný. Většina z těchto účinků trvá dodnes, byť se pozvolna proměňovala konkrétní podoba oněch mytických příběhů.

V českém případě můžeme od 19. století vysledovat dva základní národní mýty, které odpovídají výše nastíněným dvěma principům nacionalismu: mýtus **partikularistický** a mýtus **univerzalistický**. Podívejme se na ně.

Český partikularistický mýtus

Partikularistické mýty se soustředí na **jedinečný kulturní a historický vývoj daného národa** a snaží se ukázat, že tento národ je jasně odlišitelný od ostatních a je dostatečně významný na to, aby měl nárok na politickou suverenitu. Český partikularistický mýtus formuloval v 19. století **František Palacký**. Vypráví o úspěšném českém státu, který se rozvinul za Přemyslovců a Karla IV. Hlavními hrdiny mýtu však nejsou tito úspěšní vladaři, nýbrž po nich nastupující **husité**. Lidoví husité se jeví jako vhodnější představitelé českého národa nežli do velké míry nadnárodní šlechta. Palacký v nich viděl nejen předchůdce reformace, ale i moderních ideálů svobody, rovnosti a demokracie. S husity český národ vstoupil na scénu světových dějin a vyjevil na ní svůj duchovní a humanistický potenciál. I po porážce radikálního husitského křídla přetrvával v českém království duch náboženské tolerance, předznamenávající moderní sekulární státy.

Tato vrozená demokratičnost Čechů však v průběhu dějin opakovaně narážela na principy **germánského feudálního panství**. Konflikt s německým hierarchickým živlem postupně sílil, až se posléze stal rovnostářským Čechům osudný. Jeho zpečetěním byla porážka na Bílé hoře a následná rekatolizace. Český národ málem zahynul: přežíval jen v podobě venkovského lidu, zatímco měšťské elity a šlechta se odrodily a byly poněmčeny. Z tohoto stavu klinické smrti zachránili národ až stateční obrozenci v 19. století. Jejich národní obrození připravilo půdu pro odčinění bělohorské porážky a pro návrat k humanistickým ideálům husitů, které tvoří základ českého národního ducha.

Palackého národní mýtus byl nesmírně úspěšný. Obyvatelé českých zemí se díky němu opravdu začali vnímat jako součást jednoho národního společenství s jasnými hranicemi a identitou. **Koncem 19. století jej v hrubých obrysech sdílela již většina Čechů**, jakkoli se přeli o výklad jeho detailů. V průběhu první světové války dokázal T. G. Masaryk právě na základě tohoto mýtu klíčové západní politiky přesvědčit, že Češi mají nárok na vlastní stát.

O Palackého mýtus se následně opírala celá první republika. Čeští katolíci to nenesli vždy nejlépe, nakonec i oni se však partikularistickému mýtu z velké části přizpůsobili a pouze jej doplnili o vlastní nové prvky, například o roli svatého Václava. Následná německá okupace Palackého stereotypy o německých utiskovateli ještě posílila. Většině Čechů po válce připadalo jedině přirozené tělo národa očistit od cizorodého německého živlu, a definitivně tak **odčinit Bílou horu a dovést do konce**

husitský zápas. Jak konstatoval článek v časopise Osidlovacího úřadu *Osidlování* z 10. 6. 1946: „jako tehdy hnala husitská vojska cizácké hordy ze země ven po vítězných bitvách, nad nimiž žasl celý svět, tak dnes dovršujeme po největší válce světa, co oni tehdy tak slavně začali.“

Zásadnější změnu nepřinesl ani komunistický puč. Zdeněk Nejedlý, jeden z hlavních aktérů prvorepublikových debat o české otázce, dokázal Palackého mýtus snadno přizpůsobit komunistickým parametrům, když pozornost přenesl z českého **národa** na český **lid** reprezentovaný proletariátem. Husité se v této verzi mýtu stali jakýmsi protokomunistickými revolucionáři. **Boj národní byl zároveň bojem třídním.** Tato geniální reinterpretace významně přispěla k tomu, že komunistická ideologie se významné části národa nakonec nejevila jako zcela cizorodá.

Český univerzalistický mýtus

Zatímco partikularistické mýty oslavují jedinečnou kulturní tradici daného národa, mýty univerzalistické vyzdvihují jeho **civilizační, morální a duchovní úspěchy světového významu**, které jsou podmínkou k tomu, aby národ byl v moderní době brán vážně. Drtivá **většina partikularistických mýtů** proto nakonec **musí mít i nějakou univerzalistickou dimenzi**. Palacký tak husity chápal jako předchůdce moderní volnosti, rovnosti a bratrství, Masaryk v nich viděl zakladatele tradice českého univerzalistického humanismu, zatímco komunisté v nich spatřovali bojovníky za sociální emancipaci. Jediným obdobím, v němž český národní mýtus svou univerzalistickou složku takřka úplně ztratil, byla druhá republika a protektorát, kdy se cílem stalo prosté národní přežití, zatímco vyšší morální hodnoty byly vnímány jako nemístný luxus, který první republiku přivedl k jejímu pádu.

Některé typy národních mýtů jsou však **univerzalistické v ještě silnějším slova smyslu**: totiž takové, které národní identitu neodvozují jen z unikátních dějin dané etnické skupiny, ale také ze způsobu, jímž je tato skupina zasazena do **širšího geopolitického kontextu**. Širší mezinárodní souvislosti samozřejmě nemůže ignorovat žádný národní mýtus. Viděli jsme, že i v Palackého partikularistickém mýtu spočívala jedna z hlavních zápletek ve „stýkání a potýkání“ Čechů s okolními mocnějšími národy, zvláště pak s Němci. Tato mezinárodní stránka však hrála jen druhotnou roli. Základem Palackého mýtu byl český národ jako samostatný aktér se svébytnou vývojovou dynamikou a vlastním historickým posláním. Okolní národy Čechům někdy pomáhaly, častěji bránily v naplňování tohoto poslání, jeho vlastní podstatu však nijak zásadně neovlivňovaly a nanejvýše se zpožděním české humanistické myšlenky samy přebíraly. Palackého slovy: „Čechové v dějinném vývoji a postupu svém byli osamoceni a jen k sobě samým odkázáni.“

V silně univerzalistických mýtech oproti tomu širší **geopolitický kontext** není vnímán jen jako překážka či zdroj nebezpečí, nýbrž **jako zdroj pozitivních civilizačních hodnot**, na něž se národ napojuje a pomáhá je rozvíjet. Takovouto koncepci nacházíme poprvé u **Masaryka**, který partikularistický mýtus o jedinečné kulturně-historické tradici Čechů elegantně zkombinoval s univerzalistickým mýtem o první světové válce jako **globální bitvě mezi středověkou absolutistickou teokracií a moderní republikánskou demokracií**. Vůdcem demokratického bloku byly Spojené Státy, Češi se však do tohoto zápasu zapojují se svou vlastní tradicí husitského humanismu.

„Československá otázka je otázkou světovou a je otázkou právě této války; svobodné Čechy, anebo reakční Rakousko, svobodný československý národ, anebo degenerovaní Habsburkové – to je pro Evropu a Ameriku, pro myslící Evropu a Ameriku volba,“ píše Masaryk v roce 1918 v *Nové Evropě*. **Český partikularistický mýtus byl v jeho očích zároveň mýtem univerzalistickým.**

Již v Masarykově době se objevuje i první pokus nabídnout čistě univerzalistický pohled na českou

národní identitu. Přišel s ním historik **Josef Pekař**, podle něhož **byl ráz českého vývoje určován nikoli jedinečnou povahou našeho národa, nýbrž „především vlivem, vzorem, úsilím, duchem západní Evropy“**. Pekař však nedokázal tuto svou tezi přetavit v silný příběh, který by v širším publiku rezonoval a mohl partikularistickému mýtu konkurovat. První republika byla v základu stále postavena na Palackého mýtu a jakýkoli silnější univerzalizmus byla ochotna akceptovat nanejvýše jako jeho doplněk.

Na syntéze partikularistického a univerzalistického mýtu své pojetí národa postavili i komunisté. Nejedlý Masarykovo schéma v podstatě převzal a učinil v něm jen drobnou změnu: světová revoluce tentokrát nespočívala v nastolení demokracie pod vedením Spojených Států, nýbrž v nastolení vlády proletariátu pod vedením Sovětského svazu. Příklon k sovětským osvoboditelům se pod vlivem mýtu o „mnichovské zradě Západu“ jevil po válce jako logický a byl široce přijímán. Čeští husité socialistickou revoluci předznamenávali, a činili z nás tak průkopníky pokrokového tábora.

Klíčový rozdíl oproti Masarykovi (a ještě více Palackému) byl v tom, že **komunistický partikularistický mýtus byl mýtu univerzalistickému jasně podřízen**: národní identita představovala pouze cestu k sociální emancipaci, nikoli cíl o sobě. Komunisté tím navzdory své návaznosti na poválečný nacionalismus dokázali zároveň zmírnit mnohé jeho excesy. Usilovali například o to, aby se do budování socialistické společnosti mohli plnohodnotně zapojit i Romové či zbylí Němci.

1968: Zhroucení mytické syntézy

Právě jasná nadřazenost univerzalistického mýtu se ale posléze stala příčinou ztroskotání komunistické mytické syntézy. Zatímco v prvních letech fungovala dobře, zlom nastal v roce 1968, kdy český národ svou roli průkopníka humanistického pokroku vzal až příliš vážně, a **dostal se** tak se svým „**socialismem s lidskou tváří**“ **do konfliktu se sovětskými vůdci světové revoluce**. Sovětská okupace byla jakýmsi Mnichovem naruby a znamenala zhroucení proruského univerzalizmu. Národní mýtus o svébytném českém socialismu byl však zároveň normalizačním režimem tvrdě potlačen. Režim se následně pokusil vrátit k předchozí Nejedlého syntéze, dokázal to ale už jen na úrovni vnější fasády. Upřímných věřících v původní verzi komunistického mýtu zbyla po roce 1968 jen hrstka.

Harmonická spolupráce partikularistického a univerzalistického mýtu se tím zhroutila. Na krátký čas dokonce poprvé došlo k tomu, že se oba mýty dostaly do konfliktu. Dobře to vidíme na **polemice mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem** v zimě 1968–69. Kundera ve svém eseji [Český úděl](#) v duchu Palackého mýtu pevně věřil, že malý český národ i tentokrát prokáže své historické poslání a navzdory okupaci vytrvá ve své snaze o zlidštění socialismu tváří v tvář imperiálním tlakům na uniformnost. Havel ve své [stejnojmenné odpovědi](#) podobný pohled pokládal za projev české malosti a omezenosti a trval na tom, že „socialismus s lidskou tváří“ ve skutečnosti nebyl žádným zázračným českým přínosem světu, nýbrž jen částečným návratem k normální západní demokracii, kterou jsme si svou vlastní pošetilostí zničili. Politický vývoj dal brzy za pravdu Havlovi a další rozvoj autentického českého partikularismu znemožnil. Neoficiálním vzorem velké části Čechů byl nyní znovu Západ.

Ucelenou podobu dal tomuto novému českému univerzalistickému mýtu filosof **Jan Patočka** ve svém pojednání Co jsou Češi z přelomu 60. a 70. let. Ve shodě s Pekařem v něm trvá na tom, že **osud českého národa nezávisí na jeho vnitřní dynamice, nýbrž především na civilizačním vývoji západní Evropy**. Češi dosahují velikosti jen v případě, že jsou v kontaktu s velkými západními národy a pomáhají jejich hodnoty šířit na východ. K tomu podle Patočky docházelo ve středověku, kdy Přemysl Otakar II. v rámci své imperiální politiky rozšířil hranice českého království až k Jadranu, Karel IV.

učinil z Prahy hlavní město Svaté říše římské (v níž Čechy fungovaly jako „předsunutý hrot“ Západu zabodnutý do barbarského Východu) a husité svými požadavky předznamenali reformaci. Po porážce na Bílé hoře byly však Čechy od pokrokového protestantského Západu odříznuty a upadly do provinčnosti.

Když se na sklonku 18. století začal český národ znovu stavět na nohy, neměl podle Patočky se svým středověkým předchůdcem již mnoho společného. Byl to národ „shora osvobozených sluhů“, vybudovaný v době obrození zespona bez pomoci elit. Hlavním nástrojem národní identity se stal **jazykový nacionalismus, který Čechy odsoudil k malosti**, neboť jeho smyslem bylo pouhé přežití jazykové menšiny. Masaryk se pokusil Čechy přivést k velikosti účastí na světové revoluci, selhal však a jím založená první republika byla nakonec také postavena na **jazykovém** nacionalismu – místo aby se opřela o nacionalismus **politický**, v němž národ není vytvářen na základě etnického původu, ale jen na základě sdílení společného státu a jeho hodnot. Jazykový etnický nacionalismus se nakonec podle Patočky Čechům stal osudný a vedl k Mnichovu. Při něm prezident Beneš podlehl své malosti, a místo aby národ vedl ke statečnému boji (jakkoli předem prohranému), vzdal se předem. „Zlomil tím morální páteř společnosti, která byla připravena k boji, nejen pro daný okamžik, ale na dlouhou dobu, na celou válku i období po ní.“

Ve [druhé části textu](#) zmapuji vývoj obou hlavních českých mýtů od roku 1989 do současnosti a zamyslím se nad tím, co z toho vyplývá pro naši současnou světonázorovou polarizaci.

(Text je výrazně zkrácenou verzí mého anglického článku „[Competing Myths of Czech Identity](#)“, *New Perspectives: Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations* 28.1 (2020). V tomto rozsáhlejší akademickém textu lze dohledat i odkazy na všechny prameny.)

Konflikt mýtů české identity II

[Radek Chlup](#)

05. 06. 2020 | 10:00

Přečteno 1835 krát

V [první části textu](#) jsem mapoval vývoj českých národních mýtů od 19. století po rok 1989. Nyní se podíváme, jak se příběhy české identity vyvíjely od roku 1989 do současnosti, a zamyslíme se nad tím, co se se současnou mytickou polarizací dá dělat.

Porevoluční vývoj: Ve znamení univerzalizmu

Prozápadní univerzalistický mýtus vyvinutý v prostředí disentu se po roce 1989 stal oficiálním mýtem české identity. Jeho nejvlivnějším zastáncem byl **Václav Havel** se svou porevoluční **vizí českého návratu do náruče demokratického Západu**, svým důrazem na univerzální humanistické hodnoty a svou podporou jejich vojenského šíření. Není náhoda, že Havel obhajoval americkou invazi v Iráku a zásah NATO v Kosovu. Ruku v ruce s tím šlo Havlovo vyhlášení nemilosrdného boje „českému

provincialismu, izolacionismu a egoismu, všem iluzím o jakési lišácké neutralitě, své tradiční krátkozrakosti, jakož i všem typům českého šovinismu“ s nimiž odmítáme brát na sebe „svůj díl odpovědnosti za osud svého kontinentu a světa jako celku“ ([Projev k Parlamentu ČR 9. 12. 1997](#)).

Havel nehodlal českou identitu rozpustit v nadnárodní identitě západní Evropy. **Národní identita pro něj byla stále klíčová, vymezoval ji však striktně univerzalisticky.** Jak v roce 1992 uvedl v [rozhovoru](#) s Adamem Michnikiem, základem české jednoty pro něj byl „pocit jakési širší odpovědnosti. Když byla česká politika egoistická, tak byla neúspěšná. Když pochopila, že stabilita a prosperita českých zemí je možná jenom na pozadí jakési stability středoevropské a evropské, tak byla úspěšná. Ten pocit vnitřní odpovědnosti, ten pocit, že **věc česká je věc lidská**, všelidská, ten se objevuje od sv. Václava, Karla IV., Jiřího z Poděbrad, Komenského, Masaryka, Patočky. Vždy znovu se v českých dějinách vrací.“ V prvních porevolučních letech Havel dokonce věřil, že Češi dokáží svou zkušenost komunistického útlaku přetavit v obecnější morální poselství pro Západ ukolébaný konzumerismem, postupně však podobné ambice v Havlově myšlení slábnou.

V 90. letech byla zprvu tato vize českého návratu na Západ široce přijata. Palackého národní mýtus byl naopak komunistickou propagandou natolik zdiskreditován, že se na čas stáhl do pozadí. Nacionalismus se nám v té době jevil jako problém minulosti, jemuž v dnešní době podléhají jen méně rozvinuté země (např. Jugoslávie či Slovensko). Při zpětném pohledu se ve skutečnosti již v 90. letech dají vytušit zárodky budoucího sporu. Proti Havlovi stál jako protipól **Václav Klaus**, který již tehdy do svých projevů zapojoval i řadu partikularistických prvků. V první polovině 90. let však i u Klause převládal mýtus univerzalistický, totiž **příběh návratu do anglosaského světa volného trhu.** Teprve postupně se Klaus začal profilovat jako „eurorealista“ a ochránce národních zájmů před levicovým globálním progresivismem.

Počátkem nového tisíciletí již proti sobě Havel a Klaus stáli jako představitelé zcela opačných pohledů na svět. Havel nadále reprezentoval mýtus univerzalistický, jeho síla však už zdaleka nebyla taková jako v 90. letech. Očekávané dohnání Západu nenastalo. Stále větší část společnosti se začala cítit podvedena a začala mít pocit, že naděje Sametové revoluce jim vládnoucí zkorumpované elity ukradly a v rámci divoké privatizace umožnily zplundrování země. Je ironií, že symbolem těchto ukradených nadějí se stal právě Havel, a nikoli Klaus, který měl divokou privatizaci na svědomí. Z mytologické perspektivy je to však pochopitelné. Zatímco Klaus hrál na strunu národních zájmů, Havel byl vnímán jako představitel prozápadních elit, které nad svým národem upřednostňují zájmy globálního kapitalismu. Havlův vznešený humanistický slovník se začal jevit jako zrádná pravdoláskařská clona, která měla rozkradení země umožnit.

2013: Mytický konflikt se vyhrcuje

Prozápadní elity tento vývoj dlouho nebraly vážně a pokládaly ho za málo významnou úchylku. O to větším šokem pro ně byl rok 2013, kdy se konflikt mezi oběma mýty plně vyjevil v rámci prvních přímých prezidentských voleb. Ty se zvláště ve svém druhém kole staly polarizujícím kolbištěm mezi **univerzalizmem**, reprezentovaným kosmopolitním šlechticem **Karlem Schwarzenbergem**, a **partikularismem**, jehož zástupcem byl **Miloš Zeman**. Ten se na předvolební pohlednici rozeslané před druhým kolem do schránek českých občanů označoval za českého kandidáta, „který se v České republice narodil, celý život tu žil“, „Českou republiku nikdy nezradil“ a její zájmy „vždy hájil vší silou a nepodvolil se žádným cizím tlakům“. V průběhu svého výkonu funkce Zeman tento mytický diskurs ještě více posiloval.

Konkrétní obsahy národních mýtů se pochopitelně oproti Palackému proměnily a aktualizovaly. Jejich hlavní látkou již nejsou středověké dějiny, ale spíše dějiny 20.–21. století. **Základní mytické vzorce však zůstaly tytéž.** V roli elity odrodilší se od národa byla poněmčená pobělohorská šlechta vystřídána neméně odcizenou „pražskou kavárnou“. V roli symbolického nepřítele byli pro změnu Němci nahrazeni islámskými teroristy, před nimž prezident naší zemi chrání v rozporu s bezhlavou otevřeností Západu. Pro stále větší část populace však dnes roli nepřítele hraje i Evropská Unie. V univerzalistické verzi mýtu jsou pro změnu hlavním nepřítelem Rusové. Konflikt partikularismu a univerzalizmu se navíc napojuje na analogický světový rozkol mezi kosmopolitním progresivismem a lokálním identitářstvím. Hlavním nepřítelem už v partikularistickém mýtu není konkrétní etnická skupina, nýbrž nezodpovědné sociální inženýrství globálních elit, které ohrožuje místní tradice.

Prezidentské volby z roku 2013 byly zlomovou událostí českého politického vývoje. Proti sobě se v nich ostře postavil mýtus partikularistický a univerzalistický, přičemž každý z nich má zhruba stejně příznivců. Naplno se tím rozvinul **světonázorový rozštěp české společnosti**, který nebude jednoduché překlenout.

Protikladné mýty se navzájem posilují

Většina českých intelektuálů stojí v současnosti na straně univerzalistického mýtu. Partikularistický mýtus naopak pokládají za projev nebezpečného nacionalismu, který je postaven na strachu a xenofobii a uzavírá nás do české malosti a provinčnosti. Svůj úkol proto spatřují v co nejsilnějším propagování univerzalizmu v naději, že se druhé části populace podaří její „omyl“ rozmluvit. Tato snaha ale nemá moc velkou šanci na úspěch. Je jistě možné, že při příštích prezidentských volbách se podaří kyvadlo tentokrát o několik procent vychýlit ve prospěch univerzalizmu, mytický konflikt v české společnosti to ale nijak dlouhodobě nevyřeší.

Oba mýty jsou v současnosti do sebe pevně zaklesnuté a navzájem se posilují. Čím větší tlak vyvíjí jedna strana, tím větší odpor v sebeobraně klade ta druhá. Takovou situaci z principu nelze vyřešit tím, že jedna strana druhou přesvědčí o své pravdě. Zvláště když žádný z mýtů nebere druhou stranu vážně jako svébytného partnera v dialogu, a tedy ji nemá čím oslovit.

Jednou z výhod mnou nabízené mytologické perspektivy je, že nám od dílčích mýtů umožňuje poodstoupit a uvědomit si, že v rámci jednoho kulturního systému nejsou mýty nikdy izolované, vždy na sebe reagují, vymezují se vůči sobě navzájem a často stojí ve vzájemných opozicích, jejichž oba póly se ale paradoxně navzájem posilují.

To je i případ naší dnešní mytologické scény. Oba její dominantní mýty stojí na **černobílém obrazu vnitřního nepřítele**, proti němuž je třeba bojovat. V partikularistickém mýtu jsou jím odcizené elity, které proti národu hájí zájmy globalistického Západu, v mýtu univerzalistickém jsou jím xenofobní „Čecháčci“, kteří náš národ stahují do malosti a vydávají ho na pospas Rusku a Číně. Tím oba mýty společnost rozdělují a nutí druhou stranu, aby se bránila protiútokem.

Jak jsme navíc viděli, oba mýty mají v českých moderních dějinách řadu předobrazů. **Oba jsou bytostnou součástí naší kolektivní identity.** A o partikularistickém mýtu toto platí ještě více než o mýtu univerzalistickém. Je proto naivní si představovat, že se od něj nějakým zázrakem dokážeme oprostit.

Reflektovat mytičnost svých světonázorů

Existuje z této mytické polarizace nějaká cesta ven? Na první pohled by se mohlo zdát, že řešením je se od mýtů osvobodit a přestat komplexnost politického a sociálního života redukovat na černobílá schémata. Něco podobného je však sotva možné v situaci, kdy už polarizace vypukla naplno. Ba co víc, není to možné z principu. **Mýty jsou pro život společnosti nepostradatelné.** Lidé potřebují nějaké smysluplné příběhy, které jim umožňují se ve světě orientovat a účinně v něm jednat. Jedině velké příběhy dokáží opravdu propojit hodně odlišných lidí ve společném úsilí, vymezit nějaké společenství a vytvořit pocit přináležení k němu. Za těchto okolností není řešením se mýtů zbavit, nýbrž učit se je reflektovat a kultivovat.

Prvním krokem může být **reflexe toho, že naše světonázorové pozice mají mytickou povahu.** Mýty jsou kulturní konstrukty, napojují se však na hlubinné struktury lidské psychiky, a proto dokáží budit dojem výsostné skutečnosti. Na tom na jednu stranu není nic špatného: právě díky tomu nám mýty dokáží dávat silné vize, pro něž jsme ochotni hodně obětovat. Je-li však výsledkem bezvýhodná mytická polarizace, stojí za to občas od svých mýtů i poodstoupit a alespoň na chvíli **nahlédnout jejich nesamozřejmost.** Když si uvědomíme, že partikularistický ani univerzalistický mýtus nejsou výpovědi o pravé povaze bytí, ale jen naše nejisté pokusy o zorientování se v komplexním toku dějinných změn, bude pro nás snazší přijmout, že protistranu náš velký příběh neoslovuje a vytváří si jiný.

Propojenost obou mýtů

V této souvislosti je užitečné si uvědomit, že **oba mýty vznikly na sklonku 18. století současně a šly dlouho ruku v ruce.** Jak jsme viděli, národní identity, které se v té době v Evropě i Americe začaly stávat novým základem státnosti, stály na dvou pilířích: na národu vymezeném svým jedinečným kulturně historickým dědictvím a na univerzálních hodnotách svobody, rovnosti a politických práv, jež se v tomto jedinečném dědictví měly manifestovat a všem členům národa měly dávat podíl na politické moci. Různé národy v závislosti na své specifické historicko-politické situaci kladly větší důraz tu na jeden, tu na druhý z těchto pilířů. Vždy však byly ve hře oba dva. Palackého husité byli navzdory své české specifičnosti nositeli univerzálních hodnot. A podobně například Francouzská revoluce byla navzdory své hodnotové univerzálnosti vnímána jako výsledek specifického národního vývoje, který Francouze jasně odlišuje od jiných národů.

Dnešní zastánci univerzalistického mýtu mají tendenci si jej idealizovat a chápat ho jako vznešený hodnotový protipól přízemního mýtu partikularistického. **Partikularismus** má vést k **jazykově-etnickému nacionalismu**, který základem státu činí jedno jeho etnikum, jež se tím dostává do konfliktu s jinými etniky v témže státě. **Univerzalizmus** má naopak jít ruku v ruce s **nacionalismem politickým**, který v němž jsou si všichni občané rovni před zákonem nezávisle na své národnosti, což usnadňuje jejich soužití. Tento protiklad je často zároveň čten jako kontrast mezi civilizovaným Západem a barbarským Východem, jak jsme to viděli například u Patočky.

Podobné černobílé pojetí je ale neudržitelné. Je pravda, že Francie, Anglie a USA skutečně od konce 18. století shodou historických okolností kladly o něco větší důraz na univerzalistický mýtus a na politický nacionalismus, zatímco východoevropským národům, jež byly součástí mnohonárodnostních říší, nezbylo než více zdůrazňovat svou identitu jazykově-etnickou. **V obou typech nacionalismu však vždy existoval i ten opačný.** Hodnotově zakotvený politický nacionalismus byl sice vůči národnostním

menšinám v něčem vstřícnější, většinou se je ale zároveň snažil asimilovat tím, že je nutil přebírat kulturu dominantní etnické skupiny. Takto například Francie po revoluci z roku 1789 svou snahou o univerzálnost ospravedlňovala tvrdý boj proti regionálním jazykům ve jménu spisovné pařížštiny (francouzsky tehdy hovořila jen asi polovina obyvatel). Britská (politická) identita se pro změnu do té míry kryla s identitou anglickou (etnickou), že jsou dnes Anglie a Británie víceméně synonyma. Podobně v SSSR se sovětská (politická) identita do velké míry kryla s identitou ruskou (etnickou) – což zároveň zpochybňuje představu politického nacionalismu jako něčeho bytostně západního a ve své podstatě mírumilovného.

Každý mýtus má svůj stín

Ještě důležitější je si uvědomit, že každý z těchto mýtů má jak své silné stránky, tak své slabiny. Dobře je opět můžeme vidět při pohledu do historie. Partikularistický mýtus vedl v 19.–20. století k nevráživosti mezi etnickými skupinami, umožňoval nicméně také obrovskou kulturní a politickou mobilizaci, jak můžeme dobře vidět na našem národním obrození. Univerzalistický mýtus umožňoval rozdíly mezi etnickými skupinami překlenout, ale jeho stínem byla často násilná homogenizace obyvatel, arogance vůči „zaostalejším“ sociálním či jazykovým skupinám a typicky i snaha o imperiální šíření našich vznešených hodnot mezi jiné, méně vyvinuté národy – ať už evropské (Napoleon), nebo neevropské. Máloco dávalo Angličanům, Skotům a Velšanům možnost tak silně zakusit sdílenou Britskou identitu jako společná služba v koloniálních úřadech.

V tomto světle můžeme lépe zhlédnout i **stinné stránky současného českého univerzalistického mýtu**. Dobře jsou vidět jeho radikální Patočkově verzi. Jak ve své knize *Češi o Čechách* upozornila Eva Hahnová, Patočkově rozlišení mezi „velkými“ západními národy, šířícími civilizaci a univerzální ideály, a „malými“ národy východními, jimž nezbyvá než se tomuto šíření podrobit a předávat ho dál, se nepříjemně podobá německým národním mýtům z 30. let. 20. století. Týž vzorec ostatně vidíme i v komunistickém mýtu, pouze se tentokrát civilizační pokrok šíří od „velkého národa“ z východu na západ.

Právě na tento aspekt dnes reagují příznivci českého partikularistického mýtu, když Havlovi vyčítají jeho podporu zásahu v Kosovu, nebo když ti radikálnější z nich vidí EU jako dovršení Hitlerova snu o „kolonizaci Východu“ a klimatická opatření pokládají za návrat „sociálního inženýrství“, řízeného tentokrát Bruselem coby „novou Moskvou“. Jakkoli bizarní nám podobné konstrukce mohou připadat, je na místě je brát vážně. Nikoli v tom smyslu, že by byly doslova pravdivé, ale v tom, že **obrazným způsobem postihují „stín“ tohoto mýtu**. Tento stín ve skutečnosti představuje jen latentní tendenci, i o ní je však dobré vědět. Extravagantní obrazy EU jako „čtvrté říše“ či „eurosojuzu“ můžeme číst jako svého druhu snové výjevy, které se přehnaně expresivními prostředky snaží vystihnout jednostrannost kritizovaného mýtu.

Zároveň je třeba si všimnout i **všech jemných a nenápadných podob, jimiž se tyto stinné tendence univerzalistického mýtu projevují**. Zhlédneme je například v tendenci západních zemí EU využívat východních států jako levných montoven pro své drahé koncové výrobky a obecně vnímat svůj systém jako jediný správný recept na demokratický život, který je na Východ třeba exportovat. Jakkoli by jistě velká část liberálních českých intelektuálů s podobným pohledem souhlasila, méně úspěšná část obyvatelstva ho z pochopitelných důvodů vnímá jako pokrytecký. Jak upozorňuje bulharský politolog Ivan Krastev, nástup antiliberalismu ve východně Evropě lze vysvětlit právě jako vzpouru proti západnímu nároku na to, že měřítkem normalnosti je Západ a východní země by ho měly jen co nejvíce napodobovat a svůj úspěch poměřovat dle jeho standardů.

Prozápadní elity jsou samozřejmě schopny proti podobné kritice svůj mýtus hájit množstvím argumentů. Tím ale dialogu s druhou stranou nijak nepomáhají a jen ji provokují ke stále zoufalejší obraně svých pozic. Vztahy západní a východní části EU jsou složité a lze mezi nimi snadno nalézt argumenty jak pro mýtus univerzalistický, tak pro ten partikularistický – záleží jen na zvoleném principu selekce. **Proto se pouhým argumentováním ve prospěch svých pozic nemůžeme nikam posunout.**

Co v současnosti potřebujeme, není vzájemné přesvědčování o své pravdě, ale spíše **vzájemné porozumění**. Nepotřebujeme svým oponentům jejich názory vyvracet (to se nám beztak nepovede). Potřebujeme se učit rozumět, proč jim jejich mytický obraz světa dává smysl, na jakou životní zkušenost jim nabízí odpověď. A následně potřebujeme hledat takové příběhy, které tuto zkušenost vezmou v potaz, ale nabídnou na ni odpověď trochu jinou.

Cesta k dialogu

Problémem současné české společnosti není jeden nebo druhý z jejích ústředních mýtů, nýbrž jednostrannost obou těchto mýtů a jejich neschopnost navzájem spolupracovat. Možným řešením je hledání cest k jejich **opětnému znovupojení**.

Podmínkou k němu je **navázání dialogu**. Elity se sice k dialogem často zaklínají, při bližším pohledu ale většinou zjistíme, že jím mají na mysli spíše laskavé přesvědčování o vlastním světonázoru ve stylu „pojede se do regionů a vysvětlí lidem, že EU je pro nás prospěšná“. Není překvapivé, že je takovýto přístup málo úspěšný a řadě lidí připadá arogantní. **Skutečný dialog bere druhou stranu vážně a chce rozumět jejím pohnutkám a důvodům**. Neznamená to, že bereme vážně všechny konkrétní obsahy z jejích mýtů. Znamená to, že tyto mýty pojmáme jako obrazy a snažíme pochopit, na jaké životní frustrace reagují a jaké společenské okolnosti tyto frustrace vyvolávají.

Představa Bruselu jako „nové Moskvy“ bude jistě řadě čtenářů připadat absurdní a neobhajitelná. Stejně tak ale bude zase jiným čtenářům připadat absurdní sen o rozpuštění národních identit v kosmopolitní eurofederaci, který část prozápadních elit formuluje jako obranu před domnělou malostí českého nacionalismu. V rámci dialogu musíme tyto své pocity dát do závorek a **ptát se, jakou sociální zkušenost daný mytický obraz vyjadřuje**, proč je tváří v tvář této zkušenosti námi nabízený mýtus neuspokojivý a jestli by se náhodou nedal nabídnout příběh, který bude dávat smysl z obou perspektiv a bude zároveň pro situaci druhé strany nabízet reálné řešení.

Je důležité si uvědomit, že mýty nejsou žádné objektivní popisy skutečnosti, které lze potvrdit, či vyvrátit fakty. Jsou to kulturně zkonstruované příběhy, jejichž cílem je dát smysl lidskému životu v jeho sociálních souvislostech. **Různé sociální situace si ovšem žádají různé příběhy**. Venkovský zemědělec či dělník z malého města potřebuje své sociální zkušenosti dávat smysl pomocí jiných příběhů než zcestovalý městský intelektuál. Obyvatele malého města v pohraničí, v němž v důsledku zpackané kuponové privatizace zkrachovala jediná místní fabrika, která za socialismu živila většinu lidí, sotva přesvědčíme příběhem o tom, že řešením je co největší integrace do evropských struktur a snižování světové uhlíkové stopy.

Postkomunistická transformace společnosti umožnila sociální vzestup pouze části obyvatel. **Tu druhou část dnes zjevně nelze oslovit jinak než nějakou formou mýtu partikularistického**. Společenství vytvářené sdílenou kulturní a historickou tradicí je totiž přístupnější

nežli o poznání abstraktnější společnosti mezinárodní. Pokud se elity budou nadále od partikularistického mýtu distancovat, ponechávají tím volné pole pro jeho rozvíjení různým politickým podnikatelům, pro něž je výhodné jej prezentovat jako jedinou záchranu před mýtem univerzalistickým. Přitom však **není žádný důvod, proč by oba mýty musely jít proti sobě** a proč by ten partikularistický musel ústít v xenofobii a ustrašené uzavírání do sebe. Rozumně pojatá evropská integrace nemusí být v protikladu k národní suverenitě. Rozvážná a opatrná klimatická opatření se nemusí vylučovat s péčí o lokální krajinu. Globální hodnoty se dají rozvíjet tak, aby byly v souladu s místními tradicemi.

Je třeba si přiznat, že celospolečenská akceptace univerzalistického mýtu v 90. letech nebyla „návratem k normálu“, jak se většina z nás v té době domnívala, nýbrž dočasnou dějinnou anomálií. **V moderních dějinách se partikularismus a univerzalizmus vždy různými způsoby navzájem doplňovaly.** Je to pochopitelné: lidé pro svůj společenský život potřebují jak příběhy lokální identity, tak příběhy o širších nadnárodních hodnotových rámcích, jejichž jsou lokální dějiny součástí. Pro část společnosti je důležitější ten první typ příběhů, pro část ten druhý. Řešením jsou **natolik komplexní mýty, aby dokázaly různými svými prvky oslovit různé skupiny obyvatel** a pomáhaly je propojovat ve fungujícím společenství. Zkusme je společně hledat.

(Text je výrazně zkrácenou verzí mého anglického článku „[Competing Myths of Czech Identity](#)“, *New Perspectives: Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations* 28.1 (2020). V tomto rozsáhlejší akademickém textu lze dohledat i odkazy na všechny prameny.)

Zdroj: https://blog.aktualne.cz/blogy/radek-chlup.php?itemid=36991&fbclid=IwAR2ZeKF-B7c00kqCzGJFr1bjoI78i6lw_IwPpyCwh020Xc9h1YvULxmfYw

A https://blog.aktualne.cz/blogy/radek-chlup.php?itemid=37039&fbclid=IwAR0hyrj4WgulSpzxaVUjIAI7C3RWtO1oLfbwurnKn2k_RcG44PXwEM6v3ws